

4. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013 у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» / Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=209126>.

The article concerns research on the procedural nature of a ruling on extension and deferment of execution of decision of commercial court with establishment of order and moment of its presentation.

Стаття посвячена дослідванню процесуальної природи определения о рассрочке и отсрочке исполнения решения хозяйственного суда с установлением порядка и момента ее предъявления.

НОРМИ МОРАЛІ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Дрішлюк А. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
суддя апеляційного суду Одеської області*

Стаття присвячена дослідженню одного з джерел цивільного права України – нормам моралі.

Ключові слова: джерело права, норми моралі, закон, джерело цивільного права, етика, принципи права.

Зміна соціально-економічних умов у зв'язку з розвалом СРСР обумовила необхідність перегляду не тільки чинного на той момент законодавства, а й всієї доктрини права. Сучасні тенденції розвитку права безпосередньо стосуються його джерел і цивільного права зокрема. Разом із тим цивілістична доктрина ще не виробила єдиного підходу до системи джерел цивільного права України, який би ґрунтувався на оновленій методологічній базі, враховував сучасний рівень праворозуміння та/або його основні типи, а також останні тенденції законодавчої діяльності. При цьому традиційно спостерігається відмінність між здобутками цивілістичної думки та судовою практикою.

Кодифікаційні роботи, які завершилися із прийняттям Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), стали підсумком тривалої праці щодо створення законодавчого акта принципово нового рівня, з яким мало б відбуватися подальше реформування всього українського законодавства. На відміну від радянського періоду, коли традиційними джерелами цивільного права вважалися закон, а потім закон та підзаконні нормативні акти, тобто джерела цивільного права в більшості випадків зводилися до джерел цивільного законодавства, рівень розвитку суспільних відносин та здобутки цивілістичної науки дозволили розробникам ЦК України закріпити в якості джерел цивільного права норми міжнародних договорів, звичай, договір (ст. 6, 7, 10 ЦК України). Крім того, аналіз ЦК України дозволяє стверджувати, що його розробники визнали в якості регулятора цивільних відносин норми моралі, які, втім, не набувають характеру правових норм (наприклад, ст. 13, 203 та ін.). Відповідно, як слушно зазначалось в літературі, в сучасних умовах ми спостерігаємо зростання гуманістичного змісту права. Мораль знаходить свою об'єктивність у праві, а право стає об'єктивною мораллю [4, с. 41–44].

У цивілістичній літературі питання формально не закріплених джерел права, а також джерел права неправового характеру спеціального висвітлення не знаходило. Як виключення слід назвати монографію С. О. Погрібного [10], а також окремі курси з цивільного права [11]. При цьому як і проблема джерел цивільного права України обраний аспект проблематики свого остаточного вирішення не знайшов.

Метою статті є дослідження регуляторного потенціалу норм моралі як джерела права, їх вплив на норми права, на процес правозастосування.

Результати дослідження. Мораль – найважливіший соціальний інститут, одна з форм суспільної свідомості. Вона являє собою певну сукупність історично складних і сучасних життєвих принципів, поглядів, оцінок, переконань і заснованих на них норм поведінки, що визначають і регулюють взаємини людей, ставлення їх до суспільства, держави, сім'ї, колективу, класу, навколишньої дійсності [14, с. 327].

На думку О. Ф. Скакун, мораль – це система норм і принципів, спрямованих на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла, які підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки [12, с. 265].

Мораль має історичний характер, і за всіх часів критерієм моральних норм виступають категорії добра, зла, чесності, порядності, совісті. Вона охоплює майже всі сфери життя – економіку, політику, право й інші. За допомогою моралі узгоджується поведінка особистості з інтересами суспільства, долається протиріччя між ними, регулюється міжособистісне спілкування. «Золоте правило» моралі в євангельському формулюванні звучить так: «У всьому, як прагнете, щоб з вами надходили люди, так надходьте й ви з ними». У багатьох випадках правові норми формувались із моральних принципів. У ряді європейських мов саме слово «право» означає ще й «моральне право». Разом із тим поняття-терміни «право», «борг», «зобов'язання» мають різні значення в праві й моралі.

У той самий час право – засіб реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства. Без уроків моральності, моралі, етики право немислиме. В. С. Соловйов визначав право як «примусову вимогу здійснення мінімального добра або порядку, що не припускає певних проявів зла» [13, с. 14]. На думку О. Н. Садикова, мораль або її засади, містять сформовані в суспільстві уявлення про добро і зло, справедливе і належне. Вимоги моральності, на відміну від норм права, не закріплені в системі писаних норм. Вони виявляються у загальновищаних уявленнях про належну поведінку, які склалися в результаті тривалого суспільного розвитку, в тому числі загальних принципів права й діяльності вищих судових інстанцій [7, с. 362].

У літературі також підкреслювалося, що право й мораль (моральність) не тільки не виключають, а передбачають і доповнюють одне одного. У будь-якій державі мораль (моральність) не є єдиною й однорідною, вона диференціюється відповідно до класового, національного, релігійного, професійного й іншого розподілу суспільства, тому має йтися про суспільну моральність (основи моральності), а не про моральність окремої людини або групи осіб [1, с. 104].

Як зазначав Станіслав Дністрянський, закон містить мінімум моральності. Мораль же встановлює більш високі вимоги до поведінки особи. Її регулюючі засоби більш тонкі, а тому глибше проникають у пласт людських відносин.

Носій обов'язку завжди прагне знати його межу, виявляючи зацікавленість у чіткості, строгій визначеності змісту відповідної вимоги закону. Носій права часто намагається підняти вище планку юридичного обов'язку іншої особи, додавши до нього обов'язок моральний. Таке постійне змагання носія обов'язку і носія відповідного права завжди продовжується. Це й не дивно, адже ми прагнемо до досконалості, принаймні вимагаємо її від свого контрагента.

Як відомо, моральність і право – взаємозалежні й взаємозумовлені соціальні явища. Теорію права моральність розглядається як об'єктивно існуюча група соціальних норм, специфічними рисами якої є оцінка поведінки людей крізь шкалу категорій «добро – зло», «гідно – негідно», «обов'язок», «честь», «совість» і забезпеченість силою громадського примусу [3, с.11].

Проблеми зміни моральності, її тісний зв'язок з іншими соціальними нормами, з релігією й культурою, різна нормативна визначеність моральних засад обумовили етичну проблему пошуку основ моральності – проблему, яка існує з моменту появи самої етики і, можливо, викликала виникнення етики як науки.

Здійснюючи дослідження, слід вирішити проблему співвідношення понять «моральність», «мораль» й «етика». В літературі підкреслювалось, що у мові, яка претендує на наукову визначеність, істотний зміст надається розмежуванню понять етики і моралі (моральності) [2, с. 16; 9, с. 78; 14, с. 252]. Спроби закріпити за словами «етика», «мораль», «моральність» різний зміст і відповідно надати їм різний поняттєво-термінологічний статус не вийшли за рамки академічних експериментів. У загальнокультурній лексиці всі три слова вживаються як взаємозамінні.

Намагаючись хоча б при близькому розгляді позначити грань між правом і законом, вчені нерідко звертаються до різних моральних категорій – справедливості, добра, гуманності, зла та ін. Право при цьому визначається як «нормативно закріплена справедливість». Іноді також використовується така категорія, як правовий ідеал, котрий визначається як «породження індивідуальної, суспільної, наукової свідомості про розумний устрій співжиття на принципах добра, справедливості, гуманізму і збереження природного середовища». С. Ємельянов, посиляючись на відомий вислів римлян про те, що «справдливості і благо є закон законів», обґрунтовував висновок, що правовий ідеал і складає зміст правових законів, що це і є ніщо інше, як «закон законів». Отже, всі інші закони, що не містять у собі правового ідеалу, не узгоджуються з принципами добра, справедливості і їм подібними, не є правовими.

Однак цю позицію критикують за те, що, прагнучи підвести моральну базу під закон і назвавши його правовим, тим самим відокремити його від всіх інших неправових законів, її прихильники допускають змішування моральних категорій із правовими, оскільки посилення при цьому на моральні категорії справедливості, добра і зла важливі при визначенні поняття і характеристики моралі, але не самого права [16].

Аналіз літератури, присвяченої вирішенню такого завдання, дозволяє зробити висновок, що під основами моральності можна розуміти «золоте правило моральності» (таку назву воно отримало у XVIII ст. у західноєвропейській традиції) [6, с. 5–6], що може бути сформульовано таким чином: «(Не) вчиняй щодо інших так, як ти (не) бажав би, щоб інші вчиняли з тобою». А. А. Гусейнов і Р. Г. Апресян характеризували золоте правило як фундаментальне правило моральності, що ототожнюється із самою моральністю, «найчастіше осмислювалася як основна, найважливіша моральна істина, зосередження практичної мудрості». Появу цього правила автори відносять до середини першого тисячоліття до нашої ери, що, на їхню думку, підкреслює гуманістичний переворот, що відбувся одночасно й незалежно в різних культурах [6, с. 5–6].

Хоча «золоте правило моральності» однозначно можна віднести до її основ, разом із тим воно практично не може бути застосоване в праві. По-перше, тому що має занадто загальний характер, охоплюючи практично всі соціальні відносини й пов'язані з ними мотивації учасників соціальної взаємодії. По-друге, в основу поділу морального й аморального тут закладено суб'єктивний критерій, а не об'єктивний, причому оцінку діям дає сам учасник, що, зазвичай, не прийнято при аналізі аморальних правочинів [8, с. 100; 15, с. 81–83].

Розглядаючи проблематику основ моральності, ми також не зможемо виділити ряд конкретних норм, які могли б бути нами оцінені подібним чином. Наприклад, категоричний імператив І. Канта «Вчиняй лише

відповідно до такої максими, керуючись якою, ти, разом із тим, можеш бажати, щоб вона стала загальним законом» [5, с. 260], як нормативний припис має (як і у випадку «золотого правила моральності») своєю основою не щось об'єктивне, а суб'єктивні переконання діючої особи.

О. Ф. Скакун, дослідивши взаємодію норм моралі та права, визначила вплив норм моралі на правотворчу та правореалізаційну діяльність. Так, вплив норм моралі на правотворчу діяльність дослідниця вбачає в тому, що норми права створюються з урахуванням норм моралі, що панують у суспільстві, виступають як формальне (офіційне) вираження справедливості, і тому право в широкому розумінні являє собою моральне явище. Крім того, норми права змінюються й розвиваються під впливом норм моралі. Норми права скасовуються у випадку їх невідповідності вимогам норм моралі, що панують у суспільстві.

Щодо впливу норм моралі на правореалізаційну діяльність, то О. Ф. Скакун зазначає, що норми права оцінюються громадянином, який їх реалізує, з погляду моралі. Норми права тлумачаться посадовою особою, яка здійснює правозастосовну діяльність, відповідно до норм моралі, що панують у суспільстві. Так, обґрунтоване й законне судове рішення справи про наклеп, образу, хуліганство, сексуальні злочини багато в чому залежить від обліку моральних норм, що діють у суспільстві. Прийняття правозастосовного акта, як і весь правозастосовний процес, здійснюється з урахуванням норм моралі [12].

На нашу думку, введення законодавцем у ЦК України таких оцінних категорій, як «моральні основи суспільства», «основи моральності», передбачає наявність об'єктивно існуючих і загальновідомих моральних норм, які можуть бути виявлені й піддані науковому аналізу.

З. В. Ромовська визнає норми моралі регуляторами цивільних відносин та звертає увагу на те, що життя моральних норм може підтримуватися і рішенням суду, який при вирішенні спору може прийняти їх до уваги. Як зазначає З. В. Ромовська, моральні норми мають спільний із законом ціннісний орієнтир: справедливість, добросовісність та розумність.

Підкорення нормам права – юридичний обов'язок і моральний борг громадянина, який визначається моральною й правовою культурою суспільства. Разом із тим жодне суспільство в історії розвитку людства не досягло гармонії права й моралі [12, с. 266]. Крім того, моральні засади суспільства отримують регулятивне значення також у випадках, коли вони створюють певні визнані законодавцем обмеження на здійснення суб'єктами цивільних відносин окремих юридично значимих дій або встановлюють наслідки здійснення таких дій. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 203 ЦК України «зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства».

Висновки. Моральні норми, які панують у суспільстві, впливають на всі етапи формування та дії права. Крім того, наведене дозволяє зробити попередній висновок, що мораль (моральні засади) виступають в якості додаткового регулятора суспільних відносин та одночасно є оціночним механізмом юридично вагомих дій. В одних випадках пряме регулювання таких дій не передбачено чинним українським законодавством, а тому вони потребують не тільки врегулювання, а й оцінки з точки зору суспільства та держави. В інших випадках законодавець для оцінки юридично значущих дій, які формально відповідають вимогам закону, впроваджує додатковий їх оціночний критерій – «моральність, моральні засади» та ін., які дозволять суду провести перецінку вчинених дій або визначити межі здійснення відповідних суб'єктивних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Блинова М. А.* Недействительность сделки, совершенной с целью противной основам правопорядка и нравственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Марина Анатольевна Блинова. – М., 2003. – 179 с.
2. *Графский В. Г.* Право и мораль в истории: проблемы ценностного подхода: / В. Г. Графский // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 16.
3. *Гусейнов А. А., Апресян Р. Г.* Этика: учебник / А. А. Гусейнов, Р. Г. Апресян. – М.: Гардарики, 1998. – 472 с.
4. *Каминская В. И., Ратинов А. Р.* Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – Москва, 1974. – С. 41–44.
5. *Кант И.* Основы метафизики нравов. – Сочинения в 6-и т. – Т. 4. – М., 1965. – С. 260.
6. *Кобликов А. С.* Юридическая этика: учебник / Александр Семенович Кобликов. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРАМ, 1999. – 168 с.
7. *Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / Егизаров В. А., Залесский В. В., Клейн Н. И., Кузнецова И. М. и др. / Отв. ред.: Садиков О. Н.; гл. ред.: Тихомиров М. Ю. – М.: Юринформцентр, 1996. – 448 с.*
8. *Кушнерук Е. С.* Недействительность сделок по ст. 169 Гражданского кодекса РФ: составы недействительных сделок и их правовые последствия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Евгений Сергеевич Кушнерук. – Волгоград, 2002. – 185 с.
9. *Нерсесянц В. С.* Философия права: учебник / Владик Сумбатович Нерсесянц. – М.: Норма, 1997. – 652 с.
10. *Погрібний С. О.* Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03 / Погрібний Сергій Олексійович. – К, 2009. – 412 с.
11. *Ромовська З.* Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс: підручник / Зорислава Василівна Ромовська. – Видання друге, доповнене. – К.: Алерта, КНТ; ЦУЛ, 2009. – 594 с.

12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / Скакун Ольга Федорівна. Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
13. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия: монография / Владимир Сергеевич Соловьев. – Собр. соч.: в 2-х т. – М.: Издательство «Мисль», 1988. – Т. 1.
14. Теория государства и права: курс лекций / М. И. Байтин, Ф. А. Григорьев, А. И. Демидов та ін. / За ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.
15. Цвайгерт К., Кёту Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2-х т.: монография. – Пер с нем. – М.: Международные отношения, 1998. – Том 2. – 512 с.
16. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права: монография / В. А. Четвернин / Отв. ред. В. А. Туманов. – М.: Наука, 1988. – 144 с.

The article is devoted researching of one of sources of civil law of Ukraine – norms of moral.

Статья посвящена исследованию одного из источников гражданского права Украины – нормам морали.

СПАДКУВАННЯ ПАЮ ВИРОБНИЧОГО КООПЕРАТИВУ

Ссауленко Н. В.,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті досліджуються питання правового регулювання спадкування паю виробничого кооперативу.

Ключові слова: виробничий кооператив, пай, спадщина, заповіт, членство в кооперативі.

Припинення членства у виробничому кооперативі відбувається у разі смерті фізичної особи – члена кооперативу. Смерть члена виробничого кооперативу значною мірою впливає на подальше існування зазначеної юридичної особи, при цьому виникають як організаційні, так і майнові питання, які пов'язані зі спадкуванням паю у виробничому кооперативі. Питання спадкування паю виробничого кооперативу науковцями фактично не було розглянуто. Не можна стверджувати, що дане питання науковцями взагалі не досліджувалося, разом з тим їх основна увага була прикута до загального припинення корпоративних прав учасників господарських товариств та підприємств [1], або спадкування окремих видів корпоративних прав, наприклад, акцій акціонерних товариств, часток товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю [2]. На сьогодні така організаційно-правова форма як виробничий кооператив не дуже поширена [3], однак питання їх діяльності та спадкування паю є мало вивченим та актуальним. Тому метою статті є дослідження окремих питань щодо правового регулювання спадкування паю виробничого кооперативу.

Правове регулювання діяльності виробничих кооперативів здійснюється ст. 95–110 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [4], ст. 163–166 Цивільного кодексу України [5] (далі – ЦК України), Законом України «Про кооперацію» [6] (далі – Закон про кооперацію), Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» [7] (далі – Закон про СК).

Аналіз зазначених законодавчих актів не дає однозначного визначення порядку спадкування паю виробничого кооперативу, в зв'язку з цим варто звернутися за досвідом до законодавства інших держав.

На відміну від України, наприклад, в законодавстві Російської Федерації (далі – РФ) не лише передбачено положення щодо спадкування паю члена кооперативу у Цивільному кодексі РФ, а й прийнято 8 травня 1996 року Закон РФ «Про виробничий кооператив». При цьому, на нашу думку, були закладені основні принципи спадкування паю померлого члена виробничого кооперативу. Так, ст. 1176 Цивільного кодексу РФ визначає, що до складу спадкового майна члена виробничого кооперативу входить пай цього члена в складеному капіталі кооперативу та спадкоємці можуть стати членами кооперативу лише після згоди інших членів кооперативу [8, с. 307, 311–312]. Статтею 7 Закону РФ «Про виробничий кооператив» передбачено, що в разі смерті члена виробничого кооперативу його спадкоємці можуть бути прийняті в члени кооперативу, якщо інше не передбачено статутом товариства. В іншому разі кооператив сплачує спадкоємцям вартість паю померлого члена кооперативу, нараховану заробітну плату, премії та виплати [9, с. 202].

Таку саму схему спадкування містить і Цивільний кодекс Франції, а саме: спадкоємці можуть стати учасниками товариства після схвалення їх кандидатури іншими учасниками. Спадкоємці, які не стали учасниками товариства, мають право лише на отримання вартості частки свого спадкодавця (ст. 1870, 1870-1 ЦК Франції) [10, с. 545].

Щодо українського законодавства, то в ст. 1219 ЦК України зазначено, що не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема, право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами.

Тобто ЦК України пріоритет у вирішенні питання про спадкування паїв виробничого кооперативу надає закону або статуту. Це положення підтверджує і ч. 4 ст. 166 ЦК України, в якій зазначається, що у разі смерті члена виробничого кооперативу його спадкоємці можуть бути прийняті у члени кооперативу, якщо інше не